

У ОСЛОБОЂЕЊУ ЈУЖНЕ СРБШЕ

После продора Црвене армије у Румунију и избацивања Румуније из рата 25. августа 1944, и осетних губитака у топличко-јабланичкој операцији и у западној Србији, дошло је до губљења перспективе и деморализације у јединицама бугарске царске војске.

Ситуација са Бугарима је постала актуелна и таква остала све до 9. септембра, када је власт у Бугарској преузео Отачествени фронт. У међувремену бугарске окупационе јединице су се сливале на десну обалу Јужне Мораве, водећи на разним нивоима преговоре са јединицама НОВЈ, повремено се сукобљавајући и са нашим и са немачким јединицама, када су им ти сукоби били наметнути, али углавном избегавајући их, све у настојању да се компактне и без губитака извуку у Бугарску. При томе, ниједна бугарска јединица, односно команда, није прихватила заједничку борбу против Немаца, мада је ту и тамо било таквих обећања, али све са циљем одуговлачења и неометаног извлачења у Бугарску.

У истом периоду и због развоја међународне ситуације, агонија је захватила и све квислинге, а нарочито после споразума између Националног комитета ослобођења Југославије и избегличке владе у Лондону.

Четничке формације у Србији су биле разбијене. Политичка победа је већ била извојевана. Под утицајем тих догађаја, као и на захтев савезника, краљ Петар II Карађорђевић је донео одлуку, 25. августа 1944, да се укине четничка Врховна команда, а четницима је упућен позив да се боре против окупатора под командом Врховног штаба НОВ Југославије.⁸⁹

⁸⁹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11.

Сасвим мали број локалиих четничких команданата је иступио по одлуци краља Петра. Плашећи се освете због раније сарадње са окупатором и злочина које су починили, они су наставили да се боре против НОВЈ, у сарадњи и уз помоћ Немаца у наоружању и муницији.

Остаци разбијених четничких јединица су прешли у немачке гарнизоне да поделе судбину окупатора. Једна групација од 8.000 до 10.000 четника била је прикупљена у рејону Крушевац - Варварин - Трстеник - Александровац, а друга, нешто слабија од ове, у западној Србији и према Санџаку.

У овим рејонима четничке снаге су наставиле огорчене борбе против јединица НОВЈ, ишчекујући за њих повољнији развој догађаја како би се повукле према Грчкој или ка западу и ставиле под окриље западних савезника, на чију су подршку и даље рачунали. Упркос чињеници да су и даље трпеле велике губитке од удара јединица НОВЈ да су им се осипале масе присилно мобилисаних људи, четничке главешине су задрто наставиле борбу против јединица НОВЈ.

Крајем августа 1944. немачка врховна команда оружане силе држала је на Балкану крупне снаге, чији је број, без бугарских, мађарских, квислиншких и других контрареволуционарних снага, немачких полицијских и морнаричких јединица, достигао око 967.000 војника, од чега се на југословенском ратишту налазило око 659.000 хитлероваца, не рачунајући немачке јединице у Словенији, Истри, на Словеначком и Хрватском приморју, више него што су Немци у то време имали на фронту у Италији. Све те снаге су биле под командом врховног војног команданта југоистока, чије је седиште било у Београду.

Њему су били потчињени: Група армија »Е«, јачине преко 350.000 војника, на грчком и македонском оперативном подручју, 2. оклопна армија, једна од најелитнијих немачких јединица, јачине око 560.000 војника под оружјем, на територији Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе, дела Србије и Албаније, и трупе војноуправног команданта југоистока.

У другој половини августа, па све до краја септембра 1944. Главни штаб НОВ и ПО Србије, поред планирања и вођења интензивних борбених дејстава, посебну пажњу је посвећивао решавању повећаних потреба за формирањем нових јединица и команди, попуни постојећих јединица новим борцима, краткотрајној обуци нових бораца и младих старешина и снабдевању јединица наоружањем и муницијом.

Постојала је изразита потреба предузимања ефикасних мера за хитно решавање попуне Оперативне групе дивизија и сопствених јединица под непосредном командом Главног штаба. Примењена су три начина попуне новим борцима:

- пребацавање већ прекаљених бораца из једне јединице у другу, као што је био случај са одласком бораца 17. српске бригаде у састав 2. пролетерске бригаде, или попуна борцима 6. српске бригаде осталих јединица 2. пролетерске дивизије;

- попуна добровољцима који су тих дана масовно придолазили са терена или преко организованих канала из градова који још нису били ослобођени;

- масовна мобилизација после 27. августа на слободној територији.

Мобилизација је вршена искључиво на територијалном принципу, по селима, а распоред се утврђивао у командама места и народноослободилачким одборима. Формирање нових јединица и упућивање и распоред нових бораца вршено је по општем плану и смерницама Главног штаба Србије.

Захваљујући ефикасности и пожртвовању младих органа нове народне власти и територијалних војних команди, мобилизација је спроведена потпуно и врло успешно, иако ови органи у почетку нису располагали припремљеним мобилизацијским списковима, позивима и сличним документима, који по правилу прате процес јавне мобилизације.

У првим контингентима нових бораца најбројнији су и даље били добровољци, омладинци из градова и села.

Главни штаб Србије је наредио да се попуни 17. српска бригада и одредио да се нови борци за ову бригаду прикупе у селу Мијајлици, око 10 км северозападно од Лебана. До 31. августа 1944. овде је прикупљено близу хиљаду нових бораца. Истог дана пре подне у Мијајлицу је стигао и штаб 17. бригаде, са штабовима батаљона, командама чета и извесним бројем командира водова.

Претходног дана руководиоци 17. бригаде су били у Слишанима у штабу 24. дивизије, где су командант и комесар дивизије с њима одржали кратак састанак и том приликом упознали их са ситуацијом и њиховим непосредним задацима. Том приликом руководиоцима 17. бригаде се прикључио и извесан број нових руководилаца, команданата и политичких комесара батаљона које је био упутио Врховни штаб са Виса и из Италије. Штаб 24. дивизије је одредио почетну јачину и

организацијско-формацијску структуру нове бригаде и поставио све старешине закључно са командама чета. При томе је наредио да се бригада мора организовати, наоружати и провести кратку обуку у року од највише десет дана и да већ 9. септембра⁹⁰ буде спремна за покрет и извршење борбених задатака.

Према наређењу штаба 24. дивизије у нови штаб 17. бригаде су ушли: командант Милош Мушовић, политички комесар Љубинко Несторовић, начелник штаба Радивоје Лазаревић, помоћник политичког комесара Момир Лекић Моша, обавештајни официр Александар Павловић Аца, руководилац СКОЈ-а Предраг Миленковић, санитетски референт Љубица Вукмановић Чарна и управник бригадне болнице Дара Косановић.

Штаб 1. батаљона су сачињавали: командант Петар Павковић, комесар Божо Жарковић (а затим Драгиша Радевић) и помоћник комесара Радомир Игњатовић.

Штаб 2. батаљона је био: командант Ђорђе Перишић, заменик команданта Мирослав Мировић, комесар Светислав Петровић Пики, заменик комесара Младен Миладиновић.

Штаб 3. батаљона је имао овај састав: командант Батрић Павловић - Мујовић, заменик команданта Коста Ковачевић, комесар Драгиша Станковић и заменик комесара Милош Бјелица (убрзо је Мирослав Мировић постављен за команданта 3. батаљона, а Коста Ковачевић за заменика команданта 2. батаљона).

Штаб 4. батаљона су сачињавали: командант Љубинко Перовић, комесар Драгољуб Динић Мића и заменик команданта Миливоје Рајчевић.

Формацијски састав бригаде био је следећи: 1, 2, 3. и 4. батаљон, пратећа чета, заштитни вод, бригадна болница са апотеком и културно-уметничка екипа.

Непосредно после попуне 17. српске бригаде, 14. септембра 1944, бригада је имала око 1.100 наоружаних бораца.⁹¹

У року од неколико дана извршена је расподела бораца по батаљонима, четама и водовима, примљено и подељено наоружање, скоро у целини енглеског порекла, и отпочела интензивна, целодневна војно-политичка и борбена обука.

⁹⁰ Војна енциклопедија, II издање, књ. 2, стр. 588.

⁹¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 190.

Настава се изводила по плану и програму који је израдио штаб бригаде и њој су присуствовали сви: борци и старешине, а изводили су је руководиоци који су имали шире војностручно знање, стечено у бившој југословенској краљевској војсци или на војним курсевима.

Настава је била практична, максимално примењеног карактера, а обухватала је: стражарску службу, наставу гађања, борбену обуку од појединачне до тактичке употребе чете, обуку диверзантских и ударних група, стројеву обуку и кретање колона на различитом земљишту и у борбеним условима. Нарочита пажња је посвећена настави гађања из аутоматских оружја и противтенковских пушака и бацања ручних бомби.

Кроз идеолошко-политички рад борци су упознавани са циљевима НОП-а, војно-политичком ситуацијом у свету и код нас, одлукама Другог заседања АВНОЈ-а и Вишким споразумом Тито - Шубашић.

У међувремену су у јединицама формиране основне организације, бирои и комитети КПЈ и СКОЈ-а. Због пристизања великог броја нових бораца, до тада непроверених у борбама, било је доста тешкоћа око повезивања чланова КПЈ и СКОЈ-а који су долазили са терена, а нарочито око пријема нових. Партијски и скојевски активисти обавили су велики број разговора и личних контаката пре него што су појединце укључили у партијску и скојевску основну организацију. Тек касније, када је бригада отпочела и борбена дејства, вршена је селекција већих размера. После првих борби око ЈТесковца извршен је пријем већег броја младих бораца у СКОЈ, а затим и у КПЈ. До краја септембра 1944. у бригади је већ постојала јака, бројна и добро организована скојевска и партијска организација.

Сем тема које су обрађиване кроз идеолошко-политички рад и наставу, у скојевској и партијској организацији је прорађивана и II глава Историје СКП(б), национално питање у светлости НОБ, појам демократског централизма у Партији и сл.

На партијским и скојевским састанцима најчешће су се на дневни ред постављала питања борбеног морала, дисциплине и будности и васпитног утицаја, критика и самокритика, а повремено и питање одржавања хигијене.⁹²

⁹² Из сачуваних забелешака Младена Миладиновића помоћника комесара батаљона стављених на располагање аутору.

Десетог септембра 1944. јединице 17. бригаде су извршиле марш из Мијајлице, преко Лебана до Дрводеље око 8 км југоисточно од Лебана, на реци Сушици, у истом оном селу одакле је 27. августа враћена да би са својим борцима попунила 2. пролетерску бригаду. Одмах затим је преоријентисана преко села Бошњака и Нове Тополе ка Бојнику. У току марша бригада је увежбала формирање и одржавање маршевог поретка, организацију обезбеђења, прелажење из маршевог у борбени поредак и обратно, као и разне друге тактичке радње.

Четрнаестог септембра 17. бригада је стигла на аеродром код села Бојника, у Пустој Реци. У то време то је био један од највећих аеродрома НОВЈ на слободној територији на југу Србије. Савезнички авиони су слетали и полетали врло често, дању и ноћу, довозећи велике количине наоружања и муниције, одеће и обуће, нове руководиоце са Виса и из Италије и одвозећи рањенике и болеснике у савезничке болнице. Сва та активност се одвијала потпуно неузнемиравано од стране немачке авијације, која више нигде није могла да се одржи као борбена снага на великом простору од Панонске низије па до удаљених грчких острва. Када је 17. бригада стигла у Бојник, у Бугарској и Румунији већ се налазила совјетска авијација и са аеродрома из тих земаља свакодневно извршавала борбене летове над нашом територијом.

Тога дана, 14. септембра, на аеродрому Бојник било је врло живо. По ободу аеродрома у гомилама је чекао истоварени материјал да се запрежним колима одвезе у околне магацине, у најближу »циглану« и суседне куће, или јединицама на удаљеним положајима. Зујале су радио-станице уз заглушну буку агрегата. Велики број бораца и ангажованих људи из рколних села је преносио терет, распакивао, одабирао, склапао, чистио наоружање и слагао на одређено место. Политички комесар Аеродромске чете Љубо Ковачевић, пољопривредни техничар, првоборац из овог краја, до недавно борац 6. српске бригаде, свуда је стизао, давао упутства, контролисао и показао штабу 17. бригаде које је наоружање и опрема одвојено за његове јединице. Понеки редак предмет, на пример пиштољ »coll«, лепшу »титовку« или сл. давао је као свој поклон старијим саборцима из 17. бригаде. Ту су се

нашли и командант, комесар и начелник штаба 24. дивизије, неки чланови Главног штаба Србије, као и чланови страних војних мисија.

После поиуне наоружањем и опремом, наређено је да се бригада построји, по батаљонима у четворне редове. Комплетна бригада је била наоружана енглеским оружјем, сем два топа средњег калибра која су јој додељена из заплењеног контингента, са ограниченом количином муниције. Око 17 часова постројеној јединици прво се обратио командант бригаде Милош Мушовић и том приликом објаснио да ће бригада још истог дана кренути на извршење борбених задатака, а да ће пре тога положити заклетву, којој ће присуствовати командант 24. дивизије Миле Ћаловић, комесар Срба Јосиповић и начелник штаба Воја Ристић. После кратког објашњења, приступило се свечаном полагању заклетве. Борци и старешине су громко из строја понављали за командантом текст делова партизанске заклетве:

»... У име слободе и правде нашег народа, заклињемо се да ћемо дисциплиновано, упорно и неустрашиво, не штедећи своје крви и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичког освајача и свих народних издајника...«

После полагања заклетве постројеним борцима и руководиоцима кратко се обратио командант дивизије Миле Ћаловић, истичући непосредне задатке и своје чврсто уверење да ће бригада наставити храбро и успешно извршавање задатака, како је то радила и пре Мијајлице. После њега је са нешто дужим говором иступио комесар 17. бригаде Љубинко Несторовић Озрен. Он је дао општи пресек војно-политичке ситуације и стања на савезничким фронтовима, говорио о успесима и ширењу НОБ, блиском поразу фашистичког окупатора и домаћих издајника, циљевима НОП-а, као и о непосредним задацима који очекују јединицу у борбама за коначно ослобођење наше земље.

О полагању заклетве 17. бригаде у ратним документима штаба 24. дивизије је записано:

»17. бригада положила заклетву на аеродрому Бојник, и добила наређење да смени 11. бригаду са положаја. Бригада прилично велика добро наоружана«. »У 17 часова је свечано положила заклетву на аеродрому у Бојнику, одакле је кренула да преузме положаје 11. бр.«⁹⁴

⁴³ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 12, стр. 598

⁹⁴ Исто, стр. 190.

НА ПОЛОЖАЈУ ПРЕМА ЛЕСКОВЦУ

После полагања заклетве, 17. бригада је извршила ноћни марш од Бојника, преко села Ђинђуше и Белановца до села Миланова, око 6 км од Лесковца. Пре сванућа 15. септембра ту је успостављена веза са штабом 11. бригаде. После кратког упознавања са ситуацијом у рејону дејства, активношћу непријатеља, његовим објектима, положајима и снагама, штабови 11. и 17. бригаде су разрадили план смене јединица. Смена је извршена око 10 часова брзо, без тешкоћа и незапажено од непријатеља.⁹⁵ Бригада је посела положај на линији: село Бошњаце - село Нова Топола - Церница - Залужје - село Прибој, а 11. бригада се повукла у Коњувце на сређивање и одмор. Лево од 17. бригаде, у рејону село Пуковац - село Дољевац и око ушћа Пусте реке у Топлицу налазила се 15. српска бригада.

Следећег дана батаљони 17. бригаде су се примакли спољној одбрани Лесковца и посели положаје на левој обали Јабланице, на линији Турековац - Горња Стопања - Доња Стопања - Винарчко лојзе (кота 348) - Каштавар - Чекмин, оријентисани према Лесковцу и Печењевцу. Лево од батаљона 17. бригаде налазила се 15. бригада са једним батаљоном на положају изнад Кутлеша, Драшковца и Пуковца (кота 203), а са остала три батаљона на простору Дољевац, Банђевац, Орљане, Коњараник, Прокупље (једна чета у Куршумлији).

И у овом рејону настављено је пристизање нових бораца, појединаца и група. У бригаду је ступила и комплетна плех-музика из села Печењевца. Имала је неколико инструмената и бубањ. Састојала се од 7-8 музичара, Рома. Долазак музике значио је озбиљно појачање културно-уметничке екипе бригаде.

Ширина положаја бригаде од Турековца од Чекмина у ваздушној линији износила је око 15 км, а на земљишту преко 20 км. Од Турековца положаји су се пружали левом обалом Јабланице до Доње Стопање, а затим ободом испресецаног платоа између реке Јабланице и Пусте реке, од Винарчких винограда, изнад Залужја и Прибоја, затим Печењевца до Чекмина.

Сем равничарског дела, од Турековца до Винарца, положаји су били повољнији од непријатељских, надвишавали су

⁹⁵ Исто, стр. 598.

испред себе равницу све до Лесковца и омогућавали добро осматрање, укопавање и маскирање. У таквом односу земљишта непријатељ је објективно имао слабије могућности да изненади јединице бригаде тенковским, моторизованим или коњичким јединицама којима је располагао, како у самом Лесковцу, тако и на комуникацији између Лесковца и Ниша.

Истурена, спољна линија непријатељске одбране града била је местимично удаљена само 2-3 км од обезбеђујућих делова бригаде.

Између положаја јединица 17. бригаде и непријатеља протичала је Јабланица, а делимично и Ветерница, обе газне на целој дужини тока у то доба године. На правцу села Винарце - Лесковац, у међуречју Јабланице и Ветернице, налазиле су се многобројне баште са зрелом паприком, парадајзом и другим поврћем.

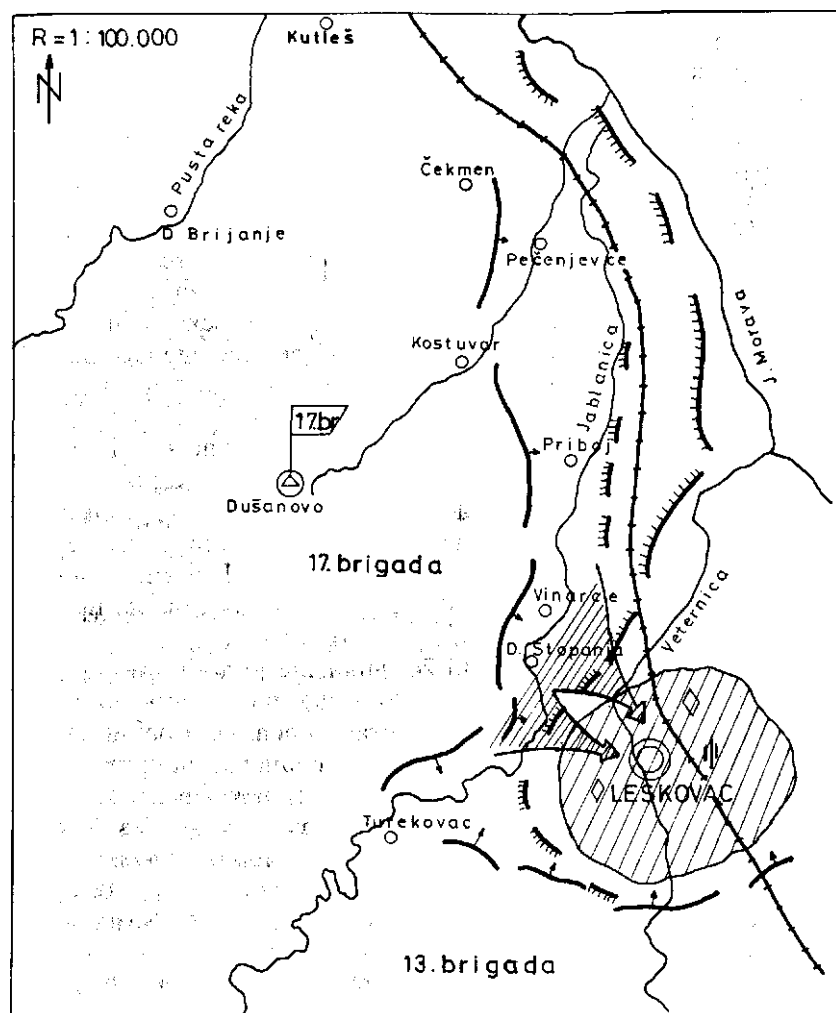
Главна саобраћајница - пут и трансконтинентална железничка пруга - пружала се паралелно са положајима бригаде, на оној страни обали Јабланице, на удаљењу 1-2 км од положаја бригаде, тако да је била потпуно под контролом јединица бригаде. Због тога је непријатељ био принуђен да се у саобраћају од Лесковца до Ниша и обратно користи паралелним колским путевима на десној обали Јужне Мораве, или комуникацијама у Запању, испод Суве планине.

У другој половини септембра на простору Лесковац - Власотинце - Бела Паланка - Ниш наилазиле су доста јаке непријатељске снаге, још увек способне за брзо прикупљање и маневар и продор у одређеном правцу. У извештају штаба 24. дивизије од 18. септембра 1944, у 18 часова, упућеног Главном штабу Србије, о стању код непријатеља се наводи ово:

»На рејону наше дивизије непријатељ се налази са ове стране Мораве само у Лесковцу, а на десној обали Мораве у Власотинцу, на бабичком терену све до Ниша. Непријатељ у Лесковцу задњих дана добио је појачање и појачао одбрану града. Немаца има око 2.500, недићеваца и љотићеваца око 1.000 и 30 тенкова, ове снаге за сада бране град. Немци стално одлазе ка Нишу и Власотинцу и враћају се (назад). Добија се утисак да не знају где иду, јер исте колоне по неколико пута за дан одлазе и враћају се. За Ниш иду већином преко Богојевца, затим преко Мораве за Чечину (где се концентришу јаче немачке снаге) и Ниш и натраг. Комуникације Лесковац, Дољевац, Ниш врло слабо користе, јер им у пролазу увек

страдају од нагазних мина камиони и тенкови. За последњих осам дана на нашем рејону уништили смо 12 камиона и оштетили 6 тенкова.

J

Нападна дејства 17. бригаде за ослобођење Лесковца.

На бабичком терену око села Биљенце, Манојловца, Богојевца, Братиловаца налазе се сконцентрисане све четничке групе из овог округа које броје до 2.000 људи. Код њих је морал врло слаб, свакодневно на десетине и десетине њихових војника бежи код нас и предаје се. Официри их силом држе, стрељају сваког дана по 5-10 само да би их на тај начин задржали код себе».⁹⁶

Три дана касније, 21. септембра, у 22 часа, штаб 24. дивизије је известио Главни штаб о променама и појави нових непријатељских снага. У том извештају, сем осталог, стоји:

»На просторији између Беле Паланке и планине Селичевце (јужно од Ниша - примедба П.М.), налази се немачка Прва алписка дивизија у јачини око 15.000 војника. Делови ове дивизије налазе се закамуфлирани и у селима око Ниша. У самом Нишу се налази једна немачка тенковска бригада од 50 тенкова и око 400 војника. Тенкови ове бригаде служе као заштитница за одбрану Ниша, Лесковца и обезбеђење немачких трупа при њиховом извлачењу долином Мораве».⁹⁷

О немачким деловима у Лесковцу штаб дивизије је известио »да су утврђени у ископаним рововима, у којима имају доста митраљеских гнезда, као и са митраљеским гнездима на крововима кућа«. Да су ојачани са три топа и да је »у Печењевце дошло 21. о.м. изјутра око 2-300 Немаца, који се утврђују и покушавају оправку порушених мостова на прузи. Ови Немци имају у своју заштиту 7 тенкова».

У таквим условима штаб 24. дивизије је добро проценио однос снага и могућности својих бригада, па је заповешћу 25. септембра пред своје јединице поставио реалне и рационалне задатке: »ометање организованог извлачења непријатеља, уништавање његових трупа, њихово разоружање и напад на свим непријатељским упориштима и комуникацијама, као и рушење железничке комуникације: Грделица - Дољевац».⁹⁸

Следећег дана, у 24 часа, штаб 24. дивизије је допунио задатке јединица постављене претходног дана. С тим у вези његовој заповести је речено и ово:

»Сви штабови одмах ће извршити прикупљање својих јединица, како би биле исте способне за брзо маневрисање за

⁹⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 191.

⁹⁷ Исто, стр. 275.

⁹⁸ Исто, стр. 313.

случај да непријатељ покуша са избацивањем дубоких побочница. Но, при томе не одступати од ранијег задатка у својој оријентацији. Исто тако избегавати оштрије сукобе са главним непријатељских снага, будно пратити и дању и ноћу покрете непријатеља, и на време извештавати. Са мањим деловима ударати по непријатељу, и настојати да се по пролазу главнине удари по коморским и артиљеријским деловима...

Све бригаде да се благовремено снабдеју са резервном муницијом и да на својим рејонима непрекидно минирају пут којим непријатељ пролази. Ноћу, настојати да се пруга и мостови што више руше».⁹⁹

У суштини основни задатак јединица 24. дивизије током читавог ангажовања на комуникацији Предејане - Лесковац - Дољевац била су диверзантско-извиђачка и препадна дејства с циљем онемогућавања непријатељског маневра моравским комуникацијама. У септембру се још нису планирала одсудна дејства за ослобођење Лесковца. Најважније је било онемогућити маневар Групе армије »Е« моравско-вардарском комуникацијом, и маневар немачких снага у централном делу Балканског полуострва, у ширем рејону Ниша.

Колико су значај, баш у то време имале диверзантска дејства на моравкој комуникацији и на непријатељска упоришта у њеном захвату, показује и извођење ваздухопловне операције »Рет вик«, као и интересовање и лично ангажовање око тога шефа енглеских војних мисија у Југославији, генерал-мајора Маклена.

*

После доласка на сектор Лесковца 17. бригада је успоставила борбени додир са спољном одбраном непријатеља у граду и отпочела диверзантска дејства на моравкој комуникацији. Дејства су обухватала: извиђачко-обавештајне акције и препад у већој дубини непријатеља, укључујући и изненадне препаде на непријатељске снаге на десној обали Јужне Мораве и у Заплању; непрекидне диверзантске акције на прузи и путу, укључујући рушење отворене пруге и објекта на прузи и путевима; спречавање извиђања и испада непријатељских делова из Лесковца; ноћне демонстративне нападе на спољну

⁹⁹ Исто, стрГ 322-323.

и унутрашњу одбрану града; дневна дејства артиљеријско-минобацачком ватром на непријатељске објекте и отпорне тачке у унутрашњости одбране града.

Двонедељна дејства против одбране Лесковца и диверзантске акције на комуникацијама знатно су се разликовали од ранијих борбених активности бригаде. И даље су дејства батаљона била активна и предузимљива, али везана за више објеката. Батаљони су уништавали најосетљивије делове на комуникацијама: мостове, пропусте, карауле, станице и телефонске линије, кидале отворену пругу и секле бандере. За прекопавање путева и пруга мобилисано је становништво из околних насеља, које је трачнице и железничке прагове превртало и односило далеко од комуникације. Диверзантске акције су извођене сваке ноћи, а када би се појавили рентабилни циљеви (колоне, композиције и сл.), онда и дању.

Такође, често су вршени и демонстративни напади на Лесковац, обично са два до три батаљона, док би један батаљон изводио диверзантске акције или био у резерви. Јединице су прелазиле преко реке Јабланице, редовно савладавале спољну одбрану и потискивале непријатеља у град. Тек у неко доба ноћи, када би се на више праваца ангажовали непријатељски тенкови у противнападу, батаљони су се наизменично и постепено повлачили на своје уређене полазне положаје у виноградима изнад села Винарца и према селу Стопање. На овим положајима јединице су проводиле дан у одмарању и осматрању, да би наредне ноћи поново прелазиле у напад. Дневне нападе настављала је пратећа чета ватром из минобацача и два топа који су били размештени и укопани на положајима изнад Винарца.

Прве сукобе са непријатељем »на сектору према Лесковцу до Печењевца« делови 17. бригаде су имали 15. и 16. септембра, без значајнијих резултата, а прве диверзије и нападе на Лесковац ноћу уочи 16. септембра. Међутим, прву већу борбу против непријатеља оне су водиле 17. септембра. Тога дана су недићевци, јачине око 200 људи, напали мање снаге бригаде код Турековца. Непријатељ је задржан и после краће борбе потиснут ка Стопањи.¹⁰⁰

Осамнаестог септембра 17. бригада је заузимала следећи распоред: на левом крилу, од села Залужја до Чекмина -

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

2. батаљон, од Залужја до села Миланова - 1. батаљон, код Горње Стопање - 3. батаљон и у резерви у рејону села Душанова - 4. батаљон. Тога дана око 6 часова колона Немаца са око 40 камиона и тенкова са положаја код Печењевца, отворила је митраљеску и топовску ватру на делове 17. бригаде, који су одговорили митраљеском и минобацачком ватром. Услед надмоћности непријатеља извесни делови бригаде су се повукли на прихватне положаје. Непријатељ се, после паљења неких кућа и пљачке, повукао за Ниш. У тој борби бригада је имала четири рањена борца а један је контузован. По казивању мештана и непријатељ је имао губитака.

После ове борбе, због замора и губитака које је тога дана имао 2. батаљон, извршена је замена положаја између 1. и 2. батаљона: 1. батаљон је преузео положаје од Залужја до Чекмина, а 2. батаљон од Залужја до Миланова. У току дана 2. батаљон се одмарао, да би падом мрака извршио демонстративни напад правцем Винарце - Јесковац и продро у град све до реке Ветернице. Десно од њега је нападао 3. батаљон. Уморни борци су се извукли из напада и вратили на положај у винарачким виноградима касно после пола ноћи и заспали, без сигурног обезбеђења испред положаја. У зору 19. септембра снаге Српског добровољачког корпуса, јачине око 1.200 војника, кренуле су из Лесковца у намери да одбаце делове 17. бригаде и да у рејону Дољевца обезбеде раскрсницу путева ка Нишу и Лесковцу, који је више дана угрожавала 15. српска бригада. Том приликом непријатељ је напао једну чету 2. батаљона на положају винарачки виногради - Цецина колиба. И поред почетног успеха непријатељ је после краће борбе потиснут. Том приликом и делови 2. батаљона 17. бригаде су имали два погинула (заклана) борца,¹⁰¹ два брата од стрица родом из села Дубова. У борби су учествовали и остали делови 2. батаљона као и 1. батаљон. Они су протерали непријатеља до села Кутлеша, а затим се вратили на свој положај. Непријатељ је успео да поседне положаје на косама изнад села Дољевца и Кочана и да се на њима задржи.

У току 19. и 20. септембра 13. и 17. српска бригада су вршиле напад на непријатељски гарнизон у Лесковцу. Том приликом оне су успеле да пробију непријатељску спољну страну и да овладају положајима на линији Рударе - Рударска

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

чука - Доња Јајина - Шишинце - Доњи и Горњи Синковац - Доња Стопања - Винарека мира. Двадесетог септембра око 17 часова 4. батаљон 13. бригаде успео је на јуриш да заузме и Хисар (кота 341).

Двадесет првог септембра око 9 часова Немци су довели ојачања и жестоком ватром тукли јединице 13. и 17. бригаде на Хисару, код Доњег Синковца и у гробљу код Светог Илије. У току ових борби јединицама 13. и 17. бригаде недостајало је муниције како за аутоматско оружје, тако и за минобацаче. Непријатељ је користио слабост ватре јединица обе бригаде и не само што није дозвољавао њихов упад у град него их је и потиснуо на полазне положаје.

Тих дана слободно време у бригади је искоришћено за анализе борби и других акција. Већина младих бораца су у борбама код Лесковца доживели своја прва ватрена крштења. У свим батаљонима предузете су опсежне мере за повећање будности и подизање борбене спремности. У четама су одржани састанци са борцима и старешинама, скојевски и партијски састанци, на којима је указивано на пропусте и мере које треба предузимати. Појачани су делови за обезбеђење, контрола и обиласци. У сваком батаљону је одређивана по једна дежурна јединица, јачине чете, да врши борбено осигурање батаљона док се налази на одмарању. Прецизирана је одговорност штабова батаљона за међупросторе, а патролама појачана контрола међупростора. Извиђачке патроле и групе, а на појединим правцима и заседе, истурене су испред предњег краја а на његовом челу налазиле су се искусне старешине.

Од 24. септембра тежиште дејства у зони 24. дивизије било је пренето на централни део, који је и даље држала 17. бригада. Тога дана око 10 часова Немци су са јачом моторизованом колоном из Ниша почели пробој ка Лесковцу, вероватно у намери да деблокирају свој гарнизон у Лесковцу и ослободе саобраћај кроз Грделичку клисуру, односно да ојачају своју одбрану у Власотинцу на коју је вршила снажан притисак 22. дивизија. Немачку колону су у рејону Дољевца дочекали делови 15. бригаде, али после неравноправне борбе нису успели да је задрже и спрече јој продор у Дољевац.¹²

После Дољевца иста ова немачка колона је напала положај 17. бригаде. На појединим одсечима делови 1. и 2. батаљона 17. бригаде су изводили смеле противјурише, ки-

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

дајући колону и наносећи јој губитке. Том приликом уништен је један камион и оштећена два тенка и убијен један Немац. Ослобођено је из немачког заробљеништва пет војника и један официр Црвене армије.¹⁰³

Док се ова колона приближавала Лесковцу немачке јединице из града су покушале да са правца Винарца и Доње и Горње Стопање одбаце 3. и 4. батаљон 17. бригаде, и на тај начин присиле остале њене снаге да се повуку са комуникације. Међутим, у томе нису имали успеха. Противнападом су одбачене све до Лесковца.¹⁰⁴

Сутрадан, 25. септембра, Немци су наставили са продирањем моторизованих колона средње јачине из правца Ниша ка Лесковцу. Петнаеста српска бригада је водила борбе против ових колона у рејону Дољевца, а даље ка Лесковцу борбе су настављале јединице 17. бригаде. Да би ометао кретање непријатељских колона од Ниша ка Лесковцу, штаб 17. бригаде је наредио 1. батаљону да појача извиђачку активност на десној обали Јужне Мораве, да извиђачке јединице упућује на већу дубину у Запаље и да по могућности организује препаде мањим деловима на непријатељске колоне из правца Запаља како би се деконцентрисала непријатељска ватра и олакшали напади јединица са леве обале. Извршавајући овај задатак једна извиђачка јединица, јачине вода, предвођена обавештајним официром штаба бригаде, Ацом Павловићем, успела је у ноћи уочи 25. септембра да продре на простор Запаље до села Власе, око 15 км североисточно од Печењеваца, и да ту изненади немачку јединицу која се одмарала и да ослободи још пет војника и једног официра Црвене армије кога су Немци заробили код Харкова. Успут су заробили и једног недићевца.

Истог дана на комуникацији Дољевац - Лесковац уништен је један камион и оштећена два тенка од нагазних мина; погинула су два Немца.¹⁰⁵

До овог дана јединице 17. бригаде успеле су да потпуно онемогуће железнички саобраћај у свом рејону и све покушаје непријатеља да поправи оштећене деонице у порушене објекте на прузи.

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Исто, стр. 603.

¹⁰⁵ Исто, стр. 604.

Са стеченим искуством и бољом обуком борци су били знатно ефикаснији и у диверзијама на друмским саобраћајницама, и нарочито у постављању минских препрека.

Током дана непријатељ је покушавао да се ослободи и притиска из Винарце и Стопање. Са тим циљем је једна немачка јединица средње јачине изненада упала у Винарце и Горњу и Доњу Стопању. Други и 3. батаљон 17. бригаде су прихватили борбу, а затим извршили противнапад и после више часовне борбе успели да непријатеља одбаце назад у Лесковац. У тој борби делови 17. бригаде су имали два погинула борца док о губицима немачких снага немамо података.

И следећег дана, 26. септембра, непријатељ је најјачи притисак вршио на сектору 24. дивизије против јединица 17. бригаде покушавајући да преузме иницијативу и противнападима и испадима из Лесковца и релативно јаком јединицом која се претходних дана била прикупила код Печењевца консолидују и повежу одбрану у рејону Ниш - Лесковац - Власотинце - Бела Паланка - Ниш. Тако, на пример, у 17 часова је једна група љотићеваца из Лесковца јачине око 100 војника прешла реку Јабланицу и упала у Доњу Стопању и Винарце. Борба је вођена један сат и у њој је 4. батаљон протерао непријатеља. Истог дана батаљон је код Синковца убио једног недићевца а на простору између Липовице и Печењевца уништена су једна кола са мотором од нагазне mine и погинула су два Немца. На истом путу од mine је уништен један камион а два тенка су оштећена; један немачки војник је погинуо а шофер рањен.

Учестала офанзивна дејства 17. и 13. српске бригаде 24. дивизије против непријатељских снага у Лесковцу и околини имала су за последицу осетне губитке код непријатеља и деморализацију у његовим редовима. Непријатељ је трпео губитке и од напада савезничке авијације која је повремено бомбардовала, не наилазећи на отпор немачке авијације.

Интересантан је један детаљ у вези са дејствима савезничке авијације. Западни савезници - Енглези и Американци - у току септембра 1944. имали су неку врсту ваздухопловних органа садејства, чији је задатак, поред осталог, био да орагнизују подршку њихове авијације јединицама НОВЈ и

уопште да организују садејство. Овакве органе они су образовали од својих војних мисија које су се налазиле при штабовима НОВЈ. Поред организације садејства они су се бавили и обавештајним пословима, прикупљајући податке за своје удаљене центре. Тако су, у другој половини септембра, из штаба 24. дивизије била упућена у штаб 17. бригаде три америчка ваздухопловца: потпуковник, капетан и подофицир, који је добро говорио српскохрватски (наводно је био рођен у Крагујевцу, па се пред рат иселио у САД). Из штаба дивизије је наређено да се група лепо прими и да им се у сваком погледу изађе у сусрет и задовоље њихове жеље у границама могућности, при чему је штаб бригаде био одговоран за њихову безбедност. Група је требало да организује подршку из ваздуха у рејону напада 17. бригаде као и навођење авиона на откривене циљеве. Међутим, потпуковник је прво замолио да бригада предузме један јачи напад на град и да се његовој групи омогући да прати ток напада са штабом неког батаљона. Истакао је да је веома заинтересован да се у том нападу зароби неки немачки војник, као и неки од квислинга.

Излазећи у сусрет овом захтеву, штаб бригаде је наредио да се напад на Лесковац изведе са два батаљона, да америчку групу прати лично начелник штаба бригаде Лазаревић и да се ова група у току извођења акције налази код штаба 2. батаљона.

Батаљони су нападали из праваца села Винарца и Стопање. Левокрилни 2. батаљон је наступао нешто брже и успео под борбом да пређе пут и пругу Лесковац - Ниш. После преласка пута, из правца Дољевца појавила су се два немачка тенка и покушала да зађу батаљону иза леђа и да му пресеку одступницу. У дејство су ступили наши ручни противтенковски бацачи »џон бул« и противтенковске пушке и успели да оштете и зауставе оба тенка. Том приликом заробљено је неколико Немаца и недићеваца који су пратили тенкове. Борба је настављена и у току ноћи, када је заробљено још неколико четника и недићеваца код Винарца.

Следећег јутра Американци су, без нашег присуства, јер су тако тражили, доста дуго саслушавали заробљене немачке тенкисте и четнике. Они су били веома задовољни резултатима акције и подацима које су прикупили од заробљеника. У штабу бригаде су изнели своје мишљење да је неопходно бригаду ојачати најмање једним дивизионом. При томе је

амерички потпуковник рекао: »Сутра ћу да таржим да вам ее одмах пошање један дивизион хаубица 105 мм, а ви га распоредите на овим положајима«, показујући при томе једну заклоњену увалу на простору између села Душанова и Винарца. Сутрадан се потпуковник са својом групом вратио у штаб 24. дивизије, а касније отишао и за Италију и, наравно, дивизион хаубице 105 мм никада није стигао на положаје у винарчким виноградима. Приликом растанка потпуковник је поклатио једну врећу за спавање и чутирицу начелнику штаба бригаде.

Велике губитке је трпело и становништво у Лесковцу. Као резултат великог притиска »с фронта« и из ваздуха, дошло је до масовног дезертирања припадника непријатељских квислиншких формација, нарочито оних који су присилно мобилисани. Свакодневно је упућивано по двадесетак разоружаних непријатељских војника у штаб 24. дивизије, тако да је до 27. септембра 1944. упућено преко 250 људи, који су се предали или су их заробиле јединице 17. бригаде.

У то време бригада је против непријатељског гарнизона у Лесковцу била развила врло ефикасну обавештајну службу. Ова служба се користила подацима грађана присталица НОП-а из града, радника, чланова КПЈ и СКОЈ-а, омладинаца итд., тако да је до танчина познавала распоред и снаге непријатеља и његове припреме за акције против бригаде. Чак се за поједине непријатељске јединице знало шта им је тога дана припремљено за ручак. Ове везе искористио је и велики број грађана да напусти град и ступи у јединице НОВЈ. Рачуна се да је само преко 17. бригаде ступило у НОВЈ око 120 омладинаца и омладинки.

У РАСИНИ И ЖУПИ

Док се 24. дивизија налазила на левој обали Лужне Мораве, на сектору Лесковца, чврсто контролишући моравске комуникације од Грделице до Дољевца, северно од планине Јастрепца дејствовала је 2. пролетерска дивизија. Дивизија је током септембра контролисала велики простор од реке Топлице до Западне Мораве, укључујући масив Јастрепца и Жупе, све до Копаника и реке Љбра. Она је изводила самостална борбена дејства и била потчињена Главном штабу

НОВ и ПО Србије, одржавајући оперативну везу са групацијама НОВЈ како у западној Србији и Шумадији, тако и са онима у источној Србији и у долини Јужне Мораве. Њене бригаде су вршиле снажан притисак на комуникације и веома развијену непријатељску одбрану Крушевца, а уз то су водиле честе и исцрпљујуће борбе против јаче групације четничких снага у Жупи и на левој обали Западне Мораве. Нарочито оштре нападе за Крушевац извеле су њене јединице 9, 11. и 13. септембра, али нису успеле да заузму град, јер су Немци интервенисали јаким деловима из Краљева (око 2.000 војника) и нападом јачих четничких снага са леве обале Западне Мораве.

Главни штаб Србије је будно пратио развој ситуације у Жупи и Расини, где су јаке четничке снаге, у садејству немачко-квислиншких делова из Крушевца, Трстеника и Краљева, у другој половини септембра предузели врло јак напад на 2. пролетерску дивизију. Оцењујући значај једног од најважнијих комуникацијских чворишта које се од Сталаћа рачва долином Западне Мораве, Јужне и Велике Мораве, Расине и Топлице, Главни штаб је 27. септембра одлучио да што пре интервенише и пружи помоћ јединицама 2. дивизије са најближом 24. дивизијом која му је у том тренутку стајала на располагању, без обзира на то што је она била потребна на сектору Лесковца, који је требало да преузму јединице 47. дивизије. У складу с том одлуком Главни штаб Србије је 27. септембра издао следеће наређење:

»У вези са ситуацијом на сектору Расине, код 2. пролетерске дивизије, наређујемо:

а) да се 11. бригаду 24. дивизије из Косанице усиљеним маршем пребаци на положај Јаворац - Лепенац, са задатком обезбеђења те линије до избијања других делова 24. дивизије и да садејствује 2. пролетерској дивизији;

б) да 47. дивизија (у чији састав улази 15. бригада) преузме сектор 24. дивизије, која да остави и 13. бригаду до наоружања двеју бригада 47. дивизије.

ц) 24. дивизија (без једне бригаде) да се пребаци на сектор: Разбојна - Брус са задатком садејства 2. пролетерској дивизији. По доласку на сектор: Разбојна _ Брус, ставља се под команду Штаба 2. пролетерске дивизије«.

У том смислу истог дана издао је и своје наређење штаб 24. дивизије, у коме се каже:

¹⁰⁸ Исто, страна 529.

»У току 26. ов. м. јединице 2. иролтерске дивизије водиле су жестоке борбе са много надмоћнијим непријатељским снагама: четницима, недићевцима и Немцима на сектору Александровац - с. Жабаре - Крушевац.

Услед јаког притиска овог непријатеља јединице 2. пролетерске дивизије повукле су се на десну обалу реке Расине.

У вези са новоствореном ситуацијом наша дивизија добила је задатак да се пребаци на сектор Разбојна - Брус са задатком дејства у десни бок непријатеља и садејства јединицама 2. пролетерске дивизије.

У циљу предњег

НАРЕЂУЈЕМО •

I

17. бригада извршиће покрет до Прокупља сутра 28. ов. м. а из Прокупља преко ноћи 28/29 ов. м. пребациће се возом до Белољина, где ће у току 29. ов. м. остати на преданку, 30 ов. м. из Белољина извршиће покрет до Блаца.

II

13. бригада у току сутрашњег дана извршиће покрет са новопоседнутих положаја до села Дубова, где ће остати на преноћишту. Из Дубова извршиће покрет за Прокупље у току 29. ов. м., одакле ће се ноћу 29/30. ов. м. транспортовати возом до Белољина. У Белољину остати на преданку 30. овм. 1. октобра т. г. рано извршити покрет за Блаце.

III

11. бригада добила је у току данашњег дана наређење да се најхитније пребаци на линију Јаворац _ Лепенац са задатком да обезбеди избијање наше дивизије на сектору Разбојна _ Брус.

IV

13. и 17. бригада своје болнице прикључиће болници ове дивизије у Слишану. Ово учинити пре покрета. Људству које буде транспортовало болницу дати везу са Прокупљем.

V

Интендантура свих бригада стараће се о правилној исхрани људства за време покрета и не дозволити да људство гладује поред напорног путовања. Ради овога интендант ће унапред за један дан поручивати храну преко позадинских власти у успутним местима.

VI

Штабови бригада дужни су да се старају о дисциплини у строју при покрету, као и о правилном и војничком обезбеђењу у покрету и при одмору. Настојати најенергичније да се у овнови сузбије свака појава дезертерства и симуланства. Не дозволити војницима удаљавање од јединице. У ову сврху ангажовати све руководиоце, које пре поласка упознати са задатком, али са напоменом да не преносе на војнике».¹⁰⁹

Одмах по добијању наређења за марш, штаб 17. бригаде је предузео мере за припрему смене јединица на положајима и за покрет. Смена јединица на положајима код Лесковца извршена је ноћу уочи 28. септембра. Са положаја је извучена 17. бригада, а њене положаје је посела 13. бригада, пошто су штабови бригада и батаљона у првој линији успоставили контакте, извидели положаје и распланирали смену по времену, месту и јединицама. После завршене смене јединице 17. бригаде су се прикупиле у полазном рејону за марш између села Душанова и села Подримце. Једино нису биле пристигле извиђачке групе, које су се затекле на десној обали Јужне Мораве, и два-три обавештајца којима се до тада није могло издати наређење за покрет. За њих су остављене везе код јединица 13. бригаде и наређење да се одмах по повратку са задатка упуте за својом бригадом.

Двадесет осмог септембра, у 10 часова, 17. бригада је отпочела марш правцем: село Душаново - село Горњи Дреновац - село Студенац - железничка станица Прокупље, где су јединице пристигле касно по подне.

У Прокупљу је бригаду сачекала припремљена композиција воза са отвореним вагонима. Утовар људи, коња, оруђа и опреме извршен је брзо, једва да је трајао око један сат. Кад је утоварена композиција воза кренула, настало је изу-

¹⁰⁹ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 413-415. и 452.

зетно расположење. Њему је подлегао и командант 1. батаљона 17. бригаде Петар Павковић, који је, као одушак свом расположењу, опалио неколико рафала из свог аутомата. Незгоде су настале када су то прихватили борци укрцани у првом ешелону, па је дошло до паклене пуцњаве која је трајала све до уласка воза у тунел испод Хисара. Не знајући шта се збива, у граду је дата узбуна, па су чак неки грађани почели и да беже из града. Због овог инцидента је строго замерено старешинама и борцима на железничкој станици у Белољину.

Композиција се кретала доста споро, али није ничим ометана, тако да је око 20 часова стигла на жељезничку станицу Белољин, где су јединице истоварене. У току војње борци су се одморили од претходног марша.

Брзо оспособљавање овог дела пруге за потребе јединица НОВЈ показало је способност органа нове народне власти да брзо отклањају последице ратних разарања, да брзо организују обнову земље, али и способност партизана за разне врсте ефикасних импровизација, па и оних када је требало брзо организовати комбиновано кретање јединица.

У току овог марша за новог команданта 17. бригаде је дошао Раде Марковић, који је на тој дужности заменио Милоша Мушовића. То је постројеним борцима у Белољину саопштио командант 24. дивизије Миле Ћаловић, после чега им се обратио и нови командант.

Бригада је заноћила у Белољину и суседним селима на десној обали Топлице. Сутрадан је одржан збор 17. бригаде на изласку из Белољина према Бласу, на којем је, поред команданта бригаде, Рада Марковића, говорио и командант 24. дивизије, указујући на значај покрета бригаде и 24. дивизије са простора Топлице ка Расини.

Сутрадан, 2. октобра, у 11 часова, штаб 24. дивизије упутио је писмо штабу 2. пролетерске дивизије у којем се каже и ово:

»Ми се налазимо са две бригаде (11. и 17., бригада) на сектору Блаце - Разбојна. Рокираћемо се још у лево својим левим крилом према Брусу.

... Наше снаге са којима овде за сада располажемо износе око 1.800 наоружаних бораца, око 7 бацача. Ненаоружаних имамо око 1.100 бораца (свега 2.900 бораца). Једна наша бригада (13. бригада) остала је у Пустој Реци«.¹¹⁰

¹¹⁰ Исто, стр. 64. и 521.

Истог дана у 19 часова штаб дивизије је послао депешу Главном штабу Србије следеће садржине:

»Стигли смо са 17. бригадом у Блаце. Пошаљите Милана Беговића за комесара 17. бригаде. 1.300 војника ове бригаде потпуно боси».¹¹¹

Трећег октобра успостављена је курирска веза између штабова 24. и 2. пролетерске дивизије. Истог дана, у 15 часова, штаб 2. пролетерске дивизије је упутио писмо штабу 24. дивизије, у коме је, уз остало речено:

»Ситуација на овом сектору се готово свакодневно мења с обзиром да је непријатељ врло активан у вршењу напада и испада из Крушевца. У ту сврху четницима Немци дају тенкове, разумљиво са својом посадом у тенковима.

У току јучерашњег дана су четници у јачини од око 5.000 људи са 10 тенкова направили испад до линије: Шогоље - Дољане - Жабаре. Пред вече непријатеља смо одбацили натраг. Тенкове употребљавају поред комуникација и сеоским путевима.

3. С обзиром на директиве које смо раније добили од Главног штаба, по доласку ваше дивизије ми бисмо требали да се рокирамо у лево у вези са задацима новим које ће нам доделити Главни штаб.

Ради горњег ваше две бригаде ћемо поставити на наше десно крило, а ми ћемо се рокирати са извесним снагама у лево.

4. Ухватили смо везу са вашом 11. бригадом и не знајући да сте и ви близу њих издали смо јој наређење да се пребаци на линију Наумпаре - Витановац - Јабланица и ту до даљег остане као резерва. Но с обзиром да сте ви ту близу, уколико она већ не изврши покрет, ставите је под вашу команду и поставите се са ваше две бригаде на линију: Бован - Трчмаре - Буковица - Шаврани - Дољане - Мешово - Жабаре закључно. По доласку ваших јединица на горњи сектор ми ћемо се рокирати у лево. Главни ваш задатак за сад јесте затварање комуникације Крушевац - Разбојна, затим дејство мањим диверзантским групама на комуникације Крушевац - Сталаћ и Сталаћ Житковац.

¹¹¹ Милан Беговић, комесар 17. српске бригаде НОВЈ од почетка октобра до краја децембра 1944, из Коњарника, код Прокупља. Борац НОВ од 1942, а од исте године и члан КПЈ. Комесар Пасјачког батаљона »Ратко Павловић Ћићко« од краја 1943. до маја 1944, а после тога комесар батаљона у 11. српској бригади НОВЈ. Живи као пензионисани официр у Панчеву.

Мислимо да ће најбоље бити да ви издате потребна наређења јединицама, а ви дођете у с. Наумпаре код нас, па ћемо се о свему још детаљније поразговарати».¹¹²

Први састанак штаба 2. пролетерске и 24. дивизије одржан је 4. октобра у селу Наумпарима, око 10 км југозападно од Крушевца. Тога дана обе бригаде 24. дивизије већ су биле заузеле положаје на левој и десној обали реке Расине, према захтеву штаба 2. пролетерске дивизије, и то: 11. бригада у рејону село Степош - село Дољане - село Себечавац (лева обала Расине) и 17. бригада на линији село Витановац - село Буковица - село Ломница - село Трмчаре - село Буци (на десној обали Расине). Њихов задатак је био да што чвршће затворе пут Крушевац - село Разбојна и не дозволе продор непријатеља на слободну територију Расине. Својим истуреним извиђачким и обезбеђујућим деловима обе бригаде су практично биле у непосредном додиру са непријатељском одбраном Крушевца.

Пребацивањем две бригаде 24. дивизије из Пусте Реке, долине Јужне Мораве и из Косанице у Расину и заузимањем положаја испред Крушевца дефинитивно је преузета иницијатива на овом сектору из руку непријатеља. После овог и чврстог успостављања контроле обала Расине од стране 11. и 17. бригаде ниједан непријатељски војник није више прошао друмом Крушевац - Разбојна.

Тих дана извршена је смена у штабу бригаде и дошао је за политичког комесара бригаде Милан Беговић на место упражњено одласком Љубинка Несторовића Озрена.¹¹⁴

Док се штаб 24. дивизије налазио у селу Наумпару, стигла је одлука Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију о одржавању I конгреса Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије и о критеријумима за избор делегата за овај конгрес. Због ратних услова у којима се налазила бригада, није било могућности да се проведе омладинске конференције за избор делегата, већ су за делегате одређени руководиоци СКОЈ-а у бригади, у батаљонима и четама. Ипак, у неким четама јавно су бирани делегати на четним омладинским конференцијама, под ведрим небом. Делегате из 11. и 17. бригаде прикупио је у Наумпарима помоћник комесара 24. дивизије Момир Лекић

¹¹² Исто, стр. 71.

¹¹³ Зборник НОР-а, том I, књ. 14, стр. 441, 522. и 574.

¹¹⁴ Милан Беговић до тада комесар батаљона за обезбеђење Главног штаба Србије.

Моша, и упознао их са предстојећим задатком. Укупно је из ове две бригаде било око 40 делегата, од којих је образована чета. За командира је одређен секретар комитета СКОЈ-а 17. бригаде Предраг Миленковић а за комесара секретар комитета 11. бригаде Миливоје Стојановић из села Турјана у Пустој Реци. Чети је наређено да одмах изврши марш правцем село Вукања - село Цигољ - топличка Велика Плана, где да се јави Покрајинском комитету СКОЈ-а за Србију. У Великој Плани у састав ове чете ушли су и делегати 13. српске бригаде које је довео руководиоца СКОЈ-а те бригаде. Милан Миладиновић Пљака, из села Косанчића. Одлуком ПК СКОЈ-а за Србију, од пристиглих делегата из јединица и са терена формиран су омладински делегатски батаљони. Један такав батаљон био је формиран од делегата крушевачког округа и 2. пролетерске дивизије. Од делегата 24. дивизије и топличког округа формиран је посебан батаљон, на челу са руководством које је довело чету из 24. дивизије. Овај батаљон је имао укупно око 200 делегата, омладинки и омладинаца. Батаљон је успешно пропешачио из Топлице за Пусту Реку, а затим до Крагујевца, па преко Аранђеловца и почетком новембра стигао у ослобођени Београд, где је одржан I конгрес УСАОС-а. За омладинце - борце делегате 17. бригаде а и других јединица и позадине учешће на Конгресу било је права школа. Многи су били чланови КПЈ или СКОЈ-а. По повратку са Конгреса, чланови СКОЈ-а су примљени у КПЈ.

СЕДАМНАЕСТА БРИГАДА У НИШКОЈ ОПЕРАЦИЈИ И ОСЛОБОЂЕЊУ КРУШЕВЦА

У међувремену се тежиште операција НОВЈ у јужној Србији све изразитије преносило ка сектору Ниша. Са југа, истока, а делимично са севера су пристизале јаке непријатељске снаге и организовале одбрану Ниша. На дан 3. октобра 1944. Главни штаб Србије је проценио:

»У Ниш су стигле две немачке дивизије из Краљева - вероватно снаге које су 30. 09 и 1. овог месеца пролазиле кроз Крушевац. Једна од ових дивизија је 'Принц Еуген'. Јединице ових дивизија разместили су се поред друма од Ниша за Нишку Бању углавном, а 1. брдска дивизија је одмах продужила за Зајечар. У овим дивизијама се налазе: два ловачка пука, један

планински, Један тенковски пук и Један пук моторизоване артиљерије. Остале јединице су пешадијске».¹¹⁵

Планирање нишке операције отпочело је раније. Још 22. септембра 1944. у штабу 13. корпуса НОВЈ, у Пироту, дошли су официри из Команде 3. украјинског фронта Црвене Армије.¹¹⁶ Главни штаб Србије још раније је за ову операцију оријентисао 22. и 47. дивизију. Детаљан план нишке операције разрадили су у Пироту штаб 3. украјинског фронта, штаб 13. корпуса НОВЈ и штаб 2. бугарске армије.

У складу с тим планом наређено је да се самостална група дивизија (2. пролетерска и 24. српска дивизија) групише на простору Прокупље - Добрич - Јастребац - Радан и напада на комуникације у долини Јужне и Западне Мораве, спречавајући извлачење немачких снага из Ниша на запад ка Косову и на север ка Сталаћу. За затварање правца од Крушевца и Јанкове клисуре требало је оставити мање снаге. Напад на Ниш отпочети кад се осети непосредно дејство наших снага на десној обали Мораве на Ниш.

У току ноћи уочи 8. октобра отпочео је покрет 11. и 17. бригаде 24. дивизије са циљем прегруписавања за учешће у нишкој операцији. Седмнаеста бригада се кретала северним и источним обронцима планине Мали Јастребац, преко села Великог Шиљеговца ка Добричу. У току покрета бригада је избацила даља бочна обезбеђења према комуникацији Ниш - Сталаћ, која води левом обалом Јужне Мораве. О току марша штаб 24. дивизије јављао је Главном штабу Србије депешом:

»У покрету смо на падинама Малог Јастребца. Заноћићемо у с. Радевце. Сутра, 9. 10 бићемо у Кулини«.¹¹⁸

Истовремено су се и бригаде 2. пролетерске дивизије пребациле са леве на десну обалу Расине.

Следећег дана, 9. октобра, настављени су покрети јединица 2. пролетерске и 24. дивизије према Нишу и долини Јужне Мораве, тако да су тог дана предвече бригаде 2. дивизије заузеле распоред: 3. српска бригада на линији По-

¹¹⁵ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 13.

¹¹⁶ »Овога дана су у наш Штаб први пут дошли званични представници Црвене армије која је запосела Бугарску и избила на нашу границу. Дошла су три виша официра из Штаба маршала Толбухина. Они су нас обавестили о учешћу бугарске војске у борби против Немаца на нашој територији, о садејству са нашом војском«. - *Зборник НОР-а*, том I, књ. 14, стр. 571.

¹¹⁷ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 13.

¹¹⁸ Исто, стр. 522.

љаци - Здравине - Влашко Поље, 4. пролетерска бригада на линију Ломница - Ћелије - Трнавци и 6. српска бригада на простору Крајковац - Азбесница.¹¹⁹

Јужно од распореда 2. пролетерске дивизије, на ширем простору Мрамор - Меровина - Прокупље и Мрамор (односно Мезграја) - Грејач - Житковац избиле су 11. и 17. бригада 24. дивизије.

Груписањем самосталне групе дивизија не левој обали Јужне Мораве Главни штаб је решио проблем затварања праваца који ка Нишу воде од Прокупља и од Крушевца, односно Сталаћа левом обалом Мораве, а са југа од правца Врања била је 46. дивизија. Међутим, правац од севера, који десном обалом Јужне Мораве води од Алексинца ка Нишу, остао је незатворен. Такође 13. бригада 24. дивизије, која се налазила на сектору Лесковца, задржана је на старим положајима очекујући смену од стране једне бригаде 22. дивизије. О томе је Главни штаб Србије обавестио штаб 47. дивизије наређењем од 8. октобра, у коме се каже:

»Штабу 13. бригаде непосредно смо наредили да се са садашњег сектора пребаци у састав своје дивизије тек по доласку и преузимању њеног сектора од стране једне бригаде 22. дивизије. Ово јој и ви поново саопштите«.

До 10. октобра 11. и 17. бригада 24. дивизије су заузеле борбене положаје за дејства ка Нишу, о чему се у извештају штаба 24. дивизије упућеном штабу 2. пролетерске дивизије, истога дана увече, уз остало каже и ово:

»17. бригада је 10. октобра око подне добила наређење од Штаба 24. дивизије да се целокупна пребаци на десну обалу реке Јужне Мораве, поруши пут и железничку пругу на што више места и да запоседне положаје Добро Поље и висове северозападно од Ниша, са задатком: затварање правца Алексинац - Ниш и притисак на град Ниш са те стране. Бригада је одмах прикупила по селима много инжењерског алата и кренула. Пред сам мрак стигла је до леве обале реке Јужне Мораве и припремила се за прелаз. Стигао је курир Штаба 24. дивизије са наређењем да се обустави покрет и бригада врати натраг, а Штаб бригаде је позван у Штаб 24. дивизије. Командант 24. дивизије је објаснио да је ГШ Србије обуставио акцију, а командант генерал Коча Поповић наредио је да се

¹¹⁹ Исто, стр. 447.

¹²⁰ Исто, стр. 162.

напад на Ниш одлаже до даљег због дејства Црвене армије око Зајечара и Књажевца против Немаца што се и одиграло.

Данас, у 17. часова долазио је код нас командант Главног штаба генерал Коча Поповић и по његовом наређењу одложили смо покрет једне бригаде која је требала да иде преко Мораве у правцу Горњег Поља, пошто се на том терену налазе јединице 45. дивизије, те према томе све јединице ове дивизије остаће на просторији Добрича оријентисане према Нишу. Наше снаге за сада постављене су у следећем распореду:

11. бригада Поток - Александровац - Балајац,

17. бригада у дивизијској резерви на просторији Меровина - Баличевац - Рожина - Облачина - Лепаја,

13. бригада на просторији Дољевац - Бадњевац - Шарлинце - Самариновац - Мекиш.

Штаб дивизије налази се у Бресту.

За сада вршимо извиђање према Нишу и пружи, и уколико XIII корпус са осталим јединицама изврши напад на Ниш, то ћемо исто и ми учинити без чекања вашег наређења».¹²¹

У наредна два дана, 10. и 11. октобра, јединице 17. бригаде су се попуњавале наоружањем и муницијом. Истовремено су вршиле извиђање према Нишу и осматрале непријатеља, без других већих активности. На десном крилу дивизијског распореда пристизала је 13. бригада и заузела борбени распоред.

Међутим, већ следећег дана, 12. октобра, ситуација на сектору Ниша била је јаснија, а јужно и северно од Ниша дошло је до преокрета ситуације. Тога дана ослобођен је Лесковац, па су се комплетна 22. дивизија и две бригаде 47. дивизије могле да ангажују директно према Нишу.

Истог дана су јединице Црвене армије подрле у долину Јужне Мораве, северозападно од Алексинца. На десну обалу Јужне Мораве, јужно од Алексинца, стигле су и јединице 45. дивизије НОВЈ.

Истог дана почињу и први оштрији окршаји на правцу Ниш - Прокупље на положајима изнад Мрамора, између претходница немачке 7. СС дивизије »Принц Еуген« и 11. српске бригаде, која је у тим борбама имала шест погинулих и 13 рањених бораца, али је успела да одржи положаје и да противнападом одбаци противника на десну обалу Јужне Мораве.

⁹⁵ Исто, стр. 598. ,

**ШТАБ
II ПРОЛ. ДИВИЗИЈЕ**

Опш. 114
13-X-1944

у 13,5 ч.

МНО. ОМР.О.
КТА КОМ. КОМАНДИРИ РА
В. Р. 114
13-X-1944

ШТАБУ III СРПСКЕ БРИГАДЕ

У току дана ће на свм сектор стаћи једна бригада XXIV Дивизије. С обзиром на ово ви ћете се са ватом бригадом 14 о.м. рано ноћу преселити на сектор: Домница - Буковица - Науунаре.

Ми ћемо у току 14 о.м. извршити покрет за с. Буца где са нама одржавати везу.

У колико нисте везу са Црвеном Армијом по доласку ово Бригаде XXIV Дивизије повезати ну са Црвеном Армијом. На сектору: Витловац - Јабланица - Грњанић треба да се налази VI Српска бригада, то са њом успоставите везу.

СМРТ САДИЗМУ - СЛОВОДА НАРОДУ!

Политички ком. сар командник-мајор,

П. ПУКОВНИК,

Вилић

Командант-п. пуковник,

Сулчић

Наређење Штаба 2. пролетерске дивизије Штабу 3. српске бригаде од 13.10.1944. да повеже II. бригаду са јединицама Црвене Армије.

У међувремену су се јединице 2. пролетерске дивизије поново вратиле на сектор Крушевца и ка Сталаћу, чиме је практично веза између 2. пролетерске и 24. дивизије била прекинута јер је настао велики међупростор између њих. Да би се попунио тај простор од око 40-50 км настао између крајњих левокрилних јединица 24. дивизије и најближих јединица 2. пролетерске дивизије, у току ноћи уочи 13. октобра упућена је северно од Малог Јастрепца 17. српска бригада са задатком да успостави контролу над комуникацијама које од села Суповца воде левом обалом Јужне Мораве ка Сталаћу. После извршеног марша, сутрадан, бригада је посела целу комуникацију од села Мезграје и Суповца до села Трњана и Кормана, с тим што је по дубини држала један батаљон у рејону села Кулина - Рибаре, на обезбеђењу болнице и позадине 24. дивизије. Једна чета овог батаљона задржана је на Малом Јастрепцу, у рејону Змијине главе, ради одржавања везе са јединицама 11. бригаде, штабом дивизије, а по потреби и са другим јединицама.

Истог дана, 13. октобра, по наређењу штаба 2. пролетерске дивизије, 17. бригада је успоставила контролу над читавим подјастребачким Поморављем, допирући са најистакнутијим батаљонима према западу до села Каоника и Ћуниса. Први батаљон се налазио у рејону Каоник - Ћунис, 3. батаљон према Великом Шиљеговцу, 2. батаљон према Кулини, а 4. батаљон према селу Житковцу, док се штаб бригаде налазио у Великом Шиљеговцу. Чета пратећих оруђа, интендатура и бригадна болница су се налазили на простору села Радевце - Јаковље. У својим рејонима јединице су хватале разбијене и усамљене групе четника, белогардејаца и недићеваца.

О томе се у наређењу штаба 2. пролетерске дивизије оп. бр. 187 од 13. X 1944, у 13.5 часова, упућеном штабу 3. српске бригаде, каже:

»У току дана ће на ваш сектор стићи једна бригада 24. дивизије. С обзиром на ово ви ћете се са вашом бригадом 14. о.м. рано изјутра пребацити на сектор: Ломница - Буковица - Наумпаре.

Ми ћемо у току 14. о.м. извршити покрет за с. Буци, где са нама одржавати везу.

Уколико имате везу са Црвеном Армијом, *по доласку ове бригаде 24. дивизије, повежите њу са Црвеном Армијом* (подвукао П.М.). На сектору: Витановац - Јабланица - Гркљане треба да се налази 6. српска бригада, те са њом успоставите везу^{121a}.

Из овог распореда бригада је контролисала све правце на левој обали Јужне Мораве од села Суповца, где железничка пруга од Ниша прелази са десне стране на леву обалу Јужне Мораве, па до Ћуниса и Трубарева према Сталаћу, 17. бригада је извршавала двоструку улогу: обезбеђивала је са севера извођење нишке операције, а исто тако је са истока обезбеђивала извођење напада за ослобођење Крушевца. За извршење тих задатака привремено је била стављена под команду штаба 2. пролетерске дивизије. Стицајем околности 17. бригада се нашла на правцу напада јединица Црвене армије на непријатељске снаге у Крушевцу.

Четрнаестог октобра пре подне штаб 2. пролетерске дивизије наредио је штабу 17. бригаде да хитно упути у село Каоник једног члана свог штаба на договор са командом совјетских трупа око вођења заједничких дејстава и организа-

¹²¹³ Архив VII, кут. 732, рег. 33/3.

ције садејства. У штабу бригаде од војних руководиоца налазили су се само заменик команданта бригаде Душан Ћаловић, начелник штаба Радивоје Лазаревић и обавештајни официр Аца Павловић. Командант бригаде био је одсутан јер се налазио на војном курсу. У штабу је одлучено да се на састанак упуте начелник штаба и обавештајни официр, а до разговора је дошло око 13 часова у Каонику. Начелник штаба и обавештајни официр 17. бригаде састали су се са командантом једног стрељачког пука 19. вороњешко-шуменске дивизије Црвене армије. Руси су се интересовали за распоред јединица бригаде и непријатељске снаге које бране Крушевац и да ли су добили нова појачања и сл.

Од начелника штаба 17. бригаде су тражили да бригада једним до два батаљона обезбеђује правац село Ћунис — село Каоник — Крушевац, којим ће продирати совјетске оклопно-механизоване и стрељачке јединице према Крушевцу. Црвеноармејци су се интересовали каквим средствима ватрене подршке располаже бригада. У једном тренутку командант совјетског пука је упитао: »Скољко пушки у вас јест?« Пошто је Начелник штаба 17. бригаде Радивоје Лазаревић схватио да Русе интересује колико има пушака у бригади, без размишљања одговорио: »Јест 1.700 пушки!«, што је изазвало веселост и смех код учесника разговора, пошто су се Руси интересовали колико бригада има топова, а не пушака, јер на руском језику пушка значи топ. Објашњено им је да у том тренутку бригада није имала топова, већ само чету средњих минобацаца. Руси су били задовољни спремношћу бригаде да обезбеђује наступање црвеноармејаца ка Крушевцу. Састанак је завршен око 14 часова, после чега је свако отишао на извршење свог задатка. Већ до 15 часова је наређено 1. батаљону да поседне положај северно од пута Каоник — Крушевац, све до у висини села Текије, а да избаци извиђачке делове према селу Дедини и ушћу Расине, а 3. батаљону да затвори правац село Црквина — Мали Шиљеговац — село Пасјак и врши извиђање према селу Капицији.

После издавања задатака 1. и 3. батаљону у штабу 17. бригаде је процењено да је потребно 4. батаљон оријентисати према Крушевцу, на левом крилу између 3. батаљона 17. бригаде и 3. српске бригаде, а 2. батаљон задржати и даље у резерви у рејону 'Кулина — Вукања.

Међутим, касно поподне 14. октобра у штаб 17. бригаде су почели пристизати извештаји о тешким борбама и губицима Немаца у Добричу, на комуникацији Ниш — Мрамор — Прокупље. Прве информације су примљене од избеглица из Добрича које су преко превоја Гребач бежале на северну страну Јастрепца, ка селу Вукањи. Касније је преко дивизијске болнице из Вукања стигло обавештење о великом броју пристиглих рањеника као и наређење штаба 24. дивизије упућено 17. бригади да обезбеди болницу и онемогући релативно бројне и јаке групе Немаца из разбијених јединица у Добричу да се пребаце преко Јастрепца према Крушевцу, односно у позадину јединица 2. пролетерске дивизије. Тога дана штаб 24. дивизије није знао за покрет и заједничка дејства 17. бригаде и делова Црвене армије.

Истог дана, 14. октобра 22. дивизија је извршивши јак притисак са планине Селичевике ка Нишу избила на линију Бубањ — Грабовац и по подне јаким притиском на варош, а у садејству са бугарском 6. дивизијом, која је наступала од Нишке Бање, и деловима 45. дивизије НОВЈ, који су вршили притисак са севера, ослободила је Ниш. Непријатељ се углавном извукао из Ниша и побегао у правцу Прокупља.

Јединице 24. и 47. дивизије НОВЈ, потпомогнуте авијацијом Црвене армије, нападе су непријатеља који се пробио из Ниша до села Југобогдановца. Непријатељ је нападнут са југа и северозапада. После двочасовне борбе непријатељ је напустио сва моторна возила и разбежао се према Нишу и северозападу. Непријатељска претходница успела је да се пробије у Прокупље.

Предњи делови непријатеља који су успели да се пробију за Прокупље, отишли су делом ка Куршумлији, а један део разбијеног непријатеља ухватио се обронка Јастрепца на свом путу ка западу. Јединице НОВЈ су и даље гониле непријатеља и чистиле терен од заосталих непријатељских мањих група.¹²²

У међувремену, непосредно после договора у селу Каонику о заједничком дејству у нападу на Крушевцац, стигло је наређење штаба 24. дивизије да 17. бригада хитно упути један батаљон према Јастрепцу, јер је, због наилаaska разбијених група Немаца које су бежале из Ниша, болница НОВЈ у Рибарској Бањи била у опасности. У тој ситуацији штаб 17. бригаде је 14. октобра касно по подне издао ново наређење

¹⁰¹ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

и поставио задатак 1. и 3. батаљону, пратећој чети и инжењерском воду да наставе заједничка дејства са јединицама Црвене армије за ослобођење Крушевца; 4. батаљону да изврши марш правцем село Рибаре — село Вукања, а затим што пре да достигне гребен Великог Јастрепца и да похвата или уништи непријатељске групе које буду покушале да се пробију преко вододелнице Великог Јастрепца на сектору Гребач — Поглед — Ђулица, а сутрадан 15. октобра до 15 часова требало је да се батаљон прикупи у селу Здравину, где ће добити нове задатке; 2. батаљону да што пре успостави контролу гребена Малог Јастрепца на линији село Суповац — Змијина глава — Гребач, а сутрадан прикупи у рејону села Рибара.

Батаљонима је наређено да образују што већи број извиђачких патрола и група и с њима изврше претрес терена и прикупљање података о непријатељским групама и да организују потребан број подесних заседа, а главнине чета да држе прикупљене у спремности за брзу интервенцију на правцима где се за то укаже потреба. Већи део јединица је због хитности пребачен коњским колима мобилисаним по селима. Други батаљон је групно запосео све најважније правце извлачења немачких група на северним падинама Малог Јастрепца.

Немци су се извлачили у паници. Њихове десетине и водови биле су плански створени разбијањем чета како би се лакше преко дана прикривале, а ноћу кретале. Све ове групе Немаца предвођене су строгим старешинама и врло дисциплиноване. Ниједна група се није без борбе предала док је био жив њен старешина. Било је случајева да старешина, када види да је његова група у безизлазном положају, стреља целу групу. Међутим, чим вођа групе погине, немачки војници су се предавали. Најлакше се предало 60—70 немачких војника који су касно по подне 14. октобра затечени у једној башти пуној купуса. Секли су главице купуса, халапљиво јели и пунили руксаке и торбе. На команду бораца НОВЈ дигли су руке и предали се. Четврти батаљон успео је да зароби око 150-200 Немаца.

Петнаестог октобра до 11 часова у селу Рибарима прикупио се и 2. батаљон. Овај батаљон је протекле ноћи имао оштру борбу у сусрету са јачом немачком колоном на Малом Јастрепцу. Непријатељ је имао већи број погинулих, а заробљена су 82 Немца, већи број товарних коња, наоружања и опреме. Сви заробљеници су предати у сабирни центар у

Рибарској Бањи, који је био образован по наређењу штаба 2. пролетерске дивизије. И код батаљона је било губитака. Погинуо је заменик команданта батаљона Коста Ковачевић, из села Орловића са Косова, а живео је као избеглица у селу Селишту код Прокупља. У 17. бригади је био од њеног формирања, заједно са сестром Љубицом, која је била санитарски референт једне чете 2. батаљона. Његов брат, Митар Ковачевић, погинуо је као борац 3. српске бригаде августа 1944. код Куршумлије. Из овог батаљона погинула су и два борца који су били неопрезни приликом заробљавања Немаца. Наиме, једној групи Немаца су одузели пушке и аутомате, али нису обратили пажњу да је код једног немачког војника остао пиштољ. Немац је искористио тренутак непажње и убио оба борца — спроводника, а група Немаца је успела да побегне.

Одмах по доласку у Рибаре овом батаљону је наређено да настави покрет усиљеним маршем ка Крушевцу, где да то поподне учествује у дефилеу, који се припремио заједно са јединицама Црвене армије. на обезбеђењу, а 4. батаљон је био доста удаљен, па је из 17. бригаде одређено да у дефилеу учествују само 2. и 3. батаљон и приштапски делови.

Без обзира на све припреме које су вршене за напад на непријатељску одбрану Крушевца од стране јединица Црвене армије, 2. пролетерске дивизије и 17. бригаде, сам град је заузет препадом оклопно-механизованих јединица 64. корпуса Црвене армије, без значајнијих борби непосредно за сам град и без уличних борби. О томе сведочи и извештај окружног комитета КПЈ за крушевачки округ од 18. октобра 1944. упућен Покрајинском комитету КПЈ за Србију, у коме се каже:

»У суботу 14. 10. 1944. године, по подне ослобођен је град Крушевац од стране трупа Црвене армије. Ми, како и јединице наше 2. пролетерске дивизије, нисмо ушли са Црвеном армијом, јер смо закаснили због необавештености. Ту смо направили велики пропуст, јер нам је умакао Кесеровић... При самом уласку Црвене Армије у град, четници су дали мањи отпор код моста и ту је, ненадајући се, погинуло око 50 Руса (Црвене армије). Народ је одушевљено дочекао братску Црвену армију, као и нашу војску. Наше и Руске војнике народ је носио на рукама«.¹²³

¹²³ Архив Србије, ПК КПЈ за Србију, сигнатура 701.

ШТАБ
II ПОСЛ. УНИТАРА
Оп. 89.193
17-X-1944
у 10,30 ч.

МНО. ФНРЈ
ОПШ. СТАВЉАЊЕ - ПОСРЕДСТВОМ ПЛАТ
ОП. ПОСРЕДСТВОМ
К. 1944

ШТАБ XVII СРПСКЕ БРИГАДЕ

Једна снага добила податке од познатог радника да се на Великом Јастребицу, и то на сектору: Мазница-Прокон-Соколов Камен/секција Прокупље/ налази једна нем. група Немаца, које разбијено немачке в. ж. на Мина.

Истицају да ова два баталона преданите опкољавају ово друго и уништавају.

Уколико исто означени баталон VI Српске бригаде којих се налази у граду немогуће га ни опколивати за сад јед баталон употребити да горње уништи.

С извршењем овог наређења извести нас.

Сврху извршења

Политички комесар
П. П. КОЗИЋ,

Политички комесар

Командант-и. пуковник,

Св. Јовановић

Наређење Штаба 2. пролетерске дивизије Штабу 17. бригаде од 17. 10. 1944. о опкољавању и уништавању група Немаца на Великом Јастребицу.

Изненадним продором јединица Црвене армије у град на правцу Каоник - Крушевац била је разбијена непријатељска одбрана. Док су стрељачки делови водили борбу, а инжењерци покушавали да очисте минска поља испред моста, први ешелон тенкова је прешао Расину узводно и низводно од моста не наилазећи на отпор непријатеља. Немци су се брзо извлачили ка Трстенику. Збуњени четници и остали издајници прво су застали у граду, али када су их Совјети идентификовали и почели да разоружавају, они који су избегли заробљеништво »извукли су се правцем: Глободер - Бучје - Брезовица«.¹²⁴

Колико су се догађаји брзо развијали, са много неизвесности и изненађења, показује и наређење штаба 2. пролетерске дивизије од 14. 10. 1944, писано у 21.30 часова, а упућено штабу 3. српске бригаде:

¹²⁴ Зборник НОР-а, том I, књ. 13, стр. 508.

»Настојте да још у току ноћи сазнате тачно ситуацију у Крушевцу. У случају да су Руси ушли у град ви се са бригадом прабаците на сектор: Пепељевац — Мачковац — Глободер.

... Још вечерас, ако добијете обавештење, пошаљите своје обавештајне органе и да, преко Руса, ставите све четнике под стражу до нашег доласка.

Ми ћемо сутра, око 8 сати, преко Модрица кренути за Крушевац, где слати извештаје«.

У међувремену са другим ешеленом јединица Црвене армије, који је ушао у Крушевац пред сам мрак, 14. октобра, на црвеноармејском тенку стигао је у град и обавештајни официр 17. бригаде Аца Павловић, а одмах за њима са јединицама Црвене армије ушао је и 3. батаљон 17. бригаде. У току ноћи уочи 15. октобра у град је стигао и штаб 17. бригаде, са приштапским деловима.

Сутрадан, 15. октобра, командант 2. пролетерске дивизије, Средоје Урошевић, наредио је штабу 17. бригаде да организује привремену команду места у Крушевцу док те послове не преузме Команда подручја и док се не организује народна власт. Од јединица 2. пролетерске дивизије привремено су за посадне јединице одређена два батаљона 6. српске бригаде, од којих је једнавећ 16. октобра упућен ка Трстенику.

Остале посадне јединице и гарнизонске потребе требало је да задовољи 17. бригада. Командант 2. пролетерске дивизије је такође наредио да штаб 17. бригаде организује парад у наших јединица са јединицама Црвене армије по подне 15. октобра са почетком у 15 часова.

У улози команде места, штаб 17. бригаде је издао већи број објава за повратак кућама масе избеглица из других места које су се задесиле у Крушевцу у тренутку ослобођења. Организовао је и привремене логоре у којима је прихватан велики број заробљеника које су предавале све јединице НОВЈ у рејону Крушевца и Совјети. Црвеноармејци једино нису предавали заробљене немачке војнике, о њима су сами водили рачуна, као и о групама заробљених руских белогардејаца, док су све заробљене домаће издајнике предавали јединицама НОВЈ. Прихватни заробљенички логори импровизовани су на брзину у истим зградама у којима су распоређене јединице НОВЈ, само у посебним одељенима под стражом. Тако је, на пример, 2. батаљон био смештен у једној школи,

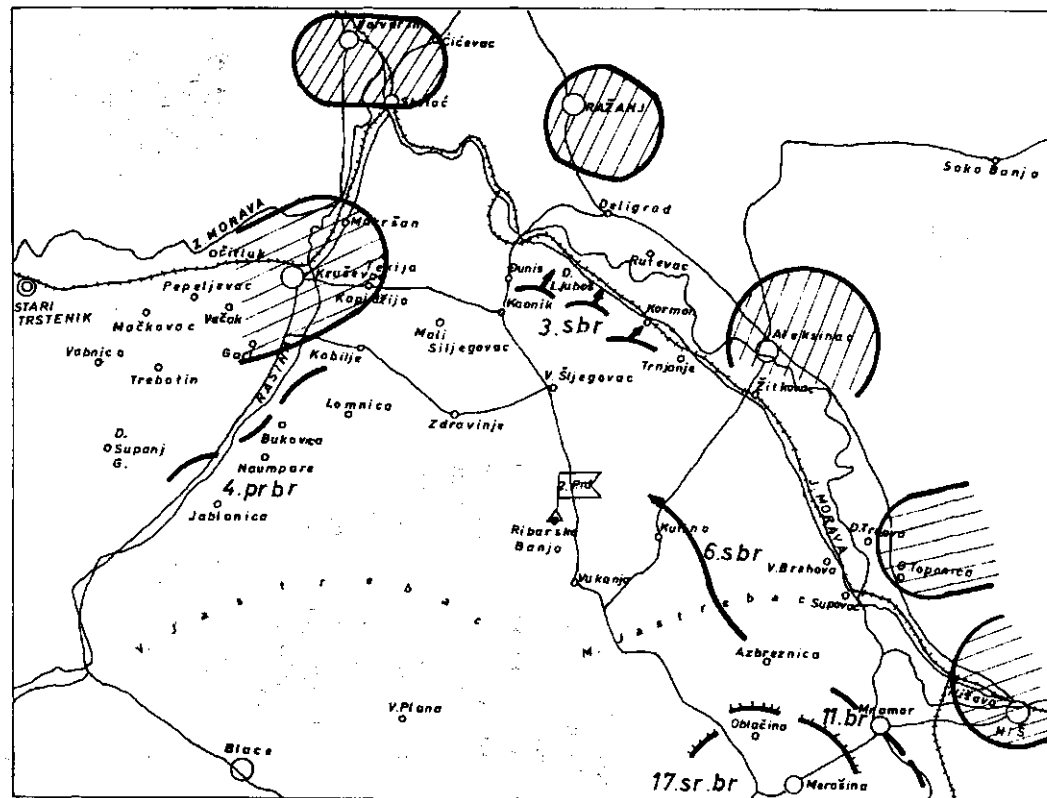
^{124a} Архив VII, кут. 732, рег. 35/3.

па Је Једно крило те исте зграде претворено у логор, док су у дворишту били распоређени совјетски тенкови и моторизација.

У Крушевцу су претресане сумњиве куће према пријавама грађана, јер су многи непријатељски војници (четници, недићевци и понеки Немац) били прикривени код родбине и познаника. Том приликом, између осталих заробљен је судија преког суда недићеве војске, по чину капетан, иначе правник и резервни официр бивше југословенске војске. Био је врло дрзак на саслушању, а подаци су говорили да је био врло строг при суђењу, не само заробљеним партизанима и њиховим симпатизерима, већ и сопственим војницима. Био је, такође, заробљен и један мајор бивше југословенске војске по струци грађевински инжењер. О њему није било довољно података, па је спроведен до села Мачковца код Куршумлије и ту предат штабу 24. дивизије.

Осим тога, пред наступајућим снагама НОВЈ и Црвене армије, са четницима и недићевцима се повлачио велики број људи (па и целих породица) из Топлице, Поморавља и других крајева који су из разних побуда бежали испред партизана. Многи су припадали четничким организацијама у позадини, други су били њихови сарадници и симпатизери, а највећи део ових бегунаца плашио се »црвене немани«. Међу овим избеглицама било је и много оних који су бежали без икакве кривице, насели непријатељској пропаганди. Имало је и таквих који су били у четничким војним формацијама, као на пример, Ратомир Брзаковић из неког села у Поморављу (Велика Морава), резервни официр бивше југословенске војске, командант четничке Моравске резервне бригаде, која, наводно, није никада мобилисана. Штаб 17. бригаде, немајући тачне податке о овим људима, по одобрењу штаба 2. пролетерске дивизије, сва та лица је упућивао у њихова места боравка. На објавама им је назначено: правац кретања, место доласка и време пријављивања у тамошњу команду места. На овај начин из Крушевца је упућено у разна места ослобођеног дела Србије око 250 људи.

Петнаестог октобра у Крушевцу је одржана парада јединица НОВЈ и Црвене армије које су ослободиле град. Трибина је била изграђена испред хотела-кафана »Париз«, где је био смештен штаб 2. пролетерске дивизије, у једној правој улици, јужно од крушевачког главног трга са спомеником косовским јунацима.

Без обзира на то што је 2. батаљон 17. бригаде такође ни тек био стигао са терена, штаб бригаде га је одредио за учешће на паради, јер је био комплетан и солидно обучен, а и командант батаљона Мирослав Мировић је био подофицир бивше југословенске војске и најбоље се разумео у параде. Батаљон је учествовао на паради са музиком и штабом батаљона на челу.

На свечаној трибини се налазио командант 2. пролетерске дивизије, са члановима штаба, више политичких руководиоца и чланова штаба 17. бригаде. На паради су од јединица НОВЈ учествовала два непотпуна батаљона 6. српске бригаде и 2. и 3. батаљон 17. бригаде. Испред једне руске тенковске јединице чврстим кораком промарширао је 2. батаљон 17. бригаде, скоро комплетан у немачким униформама, које су борци поскидали са заробљених Немаца. У паради су учествовале и стрељачке јединице Црвене армије, неки приштапски делови штаба 2. пролетерске дивизије и приштапски делови штаба 17. бригаде.

Последње наређење штаб 2. пролетерске дивизије издао је штабу 17. бригаде 16. 10. 1944. године. (»Штабу ваше 17. бригаде смо покушали издати једно наређење, али у том моменту, према њиховом извештају, они су добили наређење од вас да хитно крену према Малом Јастребцу«),

Док је трајало славље поводом ослобођења Ниша и Крушевца, разбијени непријатељски делови, који нису успели да се пробију према Прокупљу, и даље су покушавали да се по групама пробију ка северу с намером да се преко Јастрепца пребаце у долину Западне Мораве и ка Ибру и прикључе својим саставима у рејону Трстеника или Краљева. Немци су неколико дана лутали по Јастрепцу, покушавајући пробој на разне стране. Да би се похватале или уништиле ове немачке групе, штаб 24. дивизије је наредио 17. бригади да поново организује гоњење разбијеног непријатеља, који се користио слабије контролисаним међупросторима за повлачење, задржавајући се привремено у густим шумама Јастрепца.

Како је организована ова акција »чишћења«, види се из заповести штаба 17. бригаде издатог 16. октобра у којој се, уз остало каже и ово:

»Према обавештењу неких наших јединица сазнали смо, да се остатак немачких разбијених јединица, које одступају од Ниша, налази по групицама око села у подножју Малог и Великог Јастрепца. У циљу њиховог хватања и уништавања,

19. X

ШТАБ
II ПРОЛ. ДИВИЗИЈЕ
Ср. Бр. 196
19-X-1944
у 7, 15 ч.

17. Brigade K -

МНО. Ф. М. Р. Ј.
БЕОГРАД - СЕПТЕМБАР 1944
42-410
К. 226

ШТАБ VI СРПСКЕ БРИГАДЕ

Постојединице XVII Српске бригаде су добиле посебан задатак, који захтева одлазак са овог терена и то хитан одлазак, то ћете ви од вама два батаљона, који се налазе на линији Врњачка Бања-Трстеник упутити један као посаду у Крушеву.

Један или батаљон распоредите тако да држите посаду и у Трстенику и у Врњачкој Бањи. Батаљон који треба на ноће у Крушевац упутите најхитније, јер XVII бригада треба војнички изврши покрет.

СМРТ ФАШИСТИЧКОЈ СРБИЈИ И НАРОДУ!

Политички комесар
П. ПУКОВНИК,

Командант-П. ПУКОВНИК,

Наређење Штаба 2. пролетерске дивизије Штабу 6. српске бригаде од 19. 10. 1944. да хитно смени посадне јединице 17. бригаде у Крушеву.

НАРЕЂУЈЕМО:

3. БАТАЉОН упутити одмах две чете правцем Здравине — Просина - Рлица са задатком да се по мањим групама распореде на целом том сектору и чекају наилазак тих мањих немачких групаца, које ће свакако у току ноћи покушати да се на томе сектору пребаце од Јаковља и Рибара, где су примећени данас пре подне да се скривају по шуми. Одмах по доласку на одређени сектор развити преко сељака обавештајну службу у циљу откривања тих групаца, како би се исте лакше пронашле похватале и уништиле. По доласку у Рлицу ухватити везу са деловима нашег 4. батаљона који се налази у Рибарској Бањи. Једна чета 3. батаљона нека остане на садашњем положају 3. батаљона, која ће затварати тај сектор и контролисати, да се поменуте непријатељске разбијене групације не би пребациле на њеном сектору.

1. БАТАЉОН у циљу напред наведеног затвориће својим снагама цео сектор од Сушице до Великог Шиљеговца, кон-

тролишући све путеве и згодније прелазе са правца Беласице — Зебица — Свети Арханђел — Велики Шиљаговац. Својим десним крилом одржавати везу са четом 3. батаљона која се налази на положају испред Здравина.

4. БАТАЉОН послаће одмах једну чету, која ће затворити све путеве, који воде од Вукање уз Велики Јастребац. Чету поставити на путу код Анатеме (кота 1075). Ова чета одржаваће везу са четом истог батаљона, која се налази на положајима у Бољевцу.

2. БАТАЉОН по доласку у село Гревце, сместиће се у селу Гревцу и Зебици и у току ноћи својим мањим групама контролисати све путеве и подесније прелазе са правца Кружинци — Росица. Овај батаљон повезаће се са официрским курсом, који се налази у Радевцима, ради евентуалне успоставе везе са Штабом наше 24. дивизије, пошто са истим моментално немамо везу...

Јединице нека по потреби дејствују самоиницијативно не чекајући наређење старијих».

У овим акцијама, по сећањима бораца и руководиоца 17. бригаде заробљено је или убијено у сукобима неколико стотина војника и старешина немачке 7. СС дивизије »Принц Еуген«.

Следећег дана и штаб 2. пролетерске дивизије упутио је у истом смислу наређење 17. бригади оп. бр. 193 од 17. 10. 1944, у 14.30 часова. Чак је 17. бригади за извршење овог задатка ставио на располагање и један батаљон 6. српске бригаде, што показује колика се важност придавала новом задатку. У наређењу штаба 2. пролетерске дивизије уз остало се каже:

»Сад смо добили податке од позадинских радника да се на Великом Јастрепцу, и то на сектору: Мазница—Прокоп—Соколов камен (секција Прокупље) налази једна већа група Немаца, део разбијене дивизије из Ниша.

Најхитније са ваша два батаљона предузмите опкољавање ове групе и уништавање.

Уколико нисте сменили батаљон 6. српске бригаде, који се налази у граду, немојте га ни смењивати засад, већ батаљон употребите за горње акције».

Већ 18. октобра Главни штаб Србије издао је наређење 24. дивизији да изврши покрет општим правцем Прокупље —

Куршумлија — Приштина.¹²⁵ Припремала се косовска операција у којој је требало да учествују и јединице 24. дивизије. С обзиром на то да је 17. бригада била најудаљенија од зоне нових борбених дејстава, њој је наређено да хитно предузме усиљени марш из рејона Крушевца ка Јанковој клисури и селу Разбојни и даље према Куршумлији и Преполцу, где је требало да уђу у борбени поредак 24. дивизије и да добије борбени задатак.

О томе се у наређењу штаба 2. пролетерске дивизије оп.бр. 196 од 19. 10. 1944, у 7.15 часова, упућеним штабу 6. српске бригаде, каже:

»Пошто јединице 17. српске бригаде су добиле посебан задатак, који захтева одлазак са овог терена, и то хитан одлазак, то ћете ви од ваша два батаљона, који се налазе на линији: Врњачка бања — Трстеник, упутити један као посаду у Крушевцу. Батаљон, који треба да дође у Крушевац, упутити најхитније јер 17. бригада већ ноћас мора извршити покрет«.

Одласком из рејона Крушевца завршила су се дејства 17. бригаде за ослобођење овога града и успостављање нове народне власти. Околности у којима се водила нишка операција и борбе за ослобођење Крушевца, и раније борбе за ослобођење Лесковца, односно међусобни утицаји ових дејстава, довели су до тога да се 17. бригада две недеље налазила у непрекидним борбама у Расини и долини Јужне Мораве, да је 14. октобра заједно са совјетским снагама и деловима 2. пролетерске дивизије учествовала у ослобођењу Крушевца и најзад учествовала у ликвидацији разбијених делова немачке злогласне 7. СС »Принц Еуген« дивизије у шумама Малог и Великог Јастрепца.

После тога, крајем октобра 1944. године, уследила је »Похвала Врховног команданта НОВ и ПОЈ борцима и руководиоцима 24. народноослободилачке ударне дивизије за успешна дејства на одсеку Ибарска клисура—Јужна Морава« у којој се, уз остало каже:

»При томе нарочито истичем 17. бригаду под командом Милоша Мушовића, 15. бригаду под командом Петра Станковића, који је у борби рањен, и 11. бригаду под командом Драгољуба Станковића«.

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.